

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НЕГАТИВНИХ ПРОЯВІВ У ПОВЕДІНЦІ ДОШКІЛЬНИКІВ, ЩО ЗУМОВЛЕНІ НЕПРАВИЛЬНИМИ ТИПАМИ СІМЕЙНОГО ВИХОВАННЯ

Пихтіна Н. П.

У статті, на основі аналізу психолого-педагогічних досліджень, окреслена та охарактеризована проблема формування негативних проявів у поведінці дошкільників, що зумовлені неправильними типами сімейного виховання.

Ключові поняття: негативні прояви у поведінці, відхилення у поведінці, сім'я, сімейне виховання, гіпопротекція, неслухняність дитяча.

В статье анализируется проблема формирования негативных проявлений в поведении дошкольников, которые обусловлены неправильными типами воспитания в семье.

Ключевые понятия: негативные проявления в поведении, отклонения в поведении, семья, семейное воспитание, гипопротекция, детское непослушание.

On the basis of analysis of psycho-pedagogical research, the problem of negative behavior among preschoolers caused by erroneous types of family upbringing is described in the article.

Key words: behavioral problems, behavior deviations, family, family upbringing, hyperprotection, child disobedience.

Дошкільне дитинство – короткий, але важливий період ствердження особистості. У ці роки дитина отримує початкові знання про навколишній світ, у неї починає складатися певне відношення до людей, до праці, виробляються навички і звички правильної поведінки, формується характер.

Різні соціально-психологічні умови виховання дітей дошкільного віку по-різному впливають на формування їх поведінкової сфери. Особливо важливим у цей період є вплив умов сімейного виховання дитини, характер стосунків у сім'ї, взаємодія батьків з дитиною. Оскільки сім'я як найближче і найбільш значуще для дошкільника соціальне оточення спрямовує тенденції розвитку культури поведінки дитини, окреслює можливості попередження і корекції небажаних проявів у поведінковому компоненті її розвитку.

У психолого-педагогічній науці накопичений значний теоретичний матеріал з проблеми батьківсько-дитячих взаємин. Їх вплив на формування дитячої особистості та дитячої поведінки розглядався в працях багатьох дослідників.

Теоретичні засади соціогенезу розвитку особистості частково охарактеризовані в працях педагогів і психологів Л. Виготського, О. Запорожця, С. Рубінштейна, Д. Ельконіна.

Проблему виховання дітей дошкільного віку досліджували: О. Бовть, Д. Ельконін, І. Козубовська, О. Кочетов, Є. Мурашова. Експериментальний аналіз специфіки батьківсько-дитячих стосунків знаходимо у дослідженнях О. Косаревої, О. Захарова та ін.

Цікавими у контексті окресленої проблеми є праці вітчизняних дослідників: В. Оржеховської, О. Пилипенка, Т. Федорченко, Н. Максимової, що присвячені аспектам профілактики негативних проявів у поведінці.

Аналіз психолого-педагогічної літератури засвідчив, що, незважаючи на існування теоретичних і прикладних досліджень у галузі впливу соціального оточення на поведінку дітей, проблема залежності поведінкового компонента від різноманітних соціально-психологічних умов, оточуючого дитину середовища, залишається недостатньо вирішеною. Зокрема, актуальним є вивчення особливостей формування гармонійних стосунків батьків і дітей як фактору їх особистісного розвитку та адекватної поведінки; визначення несприятливих умов у системі батьківсько-дитячих стосунків та виявлення чинників виникнення негативних проявів у поведінці дітей, що формуються і діють у сім'ї, що зумовило науковий пошук та необхідність написання статті.

Завдання, що окреслюються та розв'язуються:

1. Проаналізувати найбільш поширені у дошкільному віці негативні прояви у поведінці дитини та чинники що їх зумовлюють.

2. Вивчити проблему формування негативних проявів у поведінці дітей дошкільного віку, що зумовлені неправильними типами виховання в сім'ї у психолого-педагогічній літературі.

Дошкільний вік – період інтенсивної соціалізації особистості дитини, здобуття нею життєвого досвіду, період, коли захисні механізми її психіки тільки починають формуватися, і саме від подій цього періоду життя залежить, якими ці механізми будуть у майбутньому: продуктивними, тобто такими, що стимулюють процес розвитку і саморегуляції особистості, чи непродуктивними, що деформують картини зовнішнього світу, а також поведінку і діяльність дитини. Деформацію поведінки науковці й називають негативними проявами [6, с. 15].

Дослідники в галузі медичної психології визначають негативні прояви у поведінці як спеціальний засіб, психологічний захист, у ситуаціях аномалій психічного розвитку. Психологічною основою негативних реакцій у всіх випадках є незадоволення якихось надзвичайно істотних для дитини потреб соціального характеру: потреби у спілкуванні, схваленні, пошані, емоційному контакті із значущим іншим (однолітком або близьким дорослим). Блокування задоволення таких потреб стає джерелом глибоких особистісних переживань, а міра їх усвідомлення дитиною сприяє виникненню у неї негативних тенденцій у поведінці.

Як реакція на неуспіх (у досягненні бажаного) – негативна реакція є компенсаторною, захисною. Вона допомагає дитині вистояти у складній для неї життєвій ситуації: в одних випадках за рахунок зовнішнього знецінення істотної для неї потреби, в інших – шляхом ствердження себе за рахунок нарочитої недисциплінованості, блазенства тощо [10, с. 73].

Науковці радять відрізнити негативну реакцію дитини від звичайної її неслухняності за двома суттєвими ознаками.

По-перше, домінуванням соціальних стосунків, оновленим ставленням до іншої людини. Як правило, дитина демонструє негативну реакцію не на саму дію, яку вона відмовляється виконувати, а на вимогу чи прохання дорослого. Вона не робить чогось тільки тому, що це запропонувала їй конкретна доросла людина. Тож негативні прояви є актом соціального характеру: вони, перш за все, адресовані людині, а не змісту того, про що дошкільника просять. Для негативних проявів характерна вибірковість: дитина ігнорує вимоги одного члена сім'ї або одного вихователя, а з іншим досить слухняна. Головна мета дії – зробити навпаки.

По-друге, нове ставлення дитини до власного афекта. Дитина не діє під впливом афекта, а чинить усупереч власному бажанню. За різкої форми негативізму можна спостерігати, як правило, протилежну відповідь на будь-яку пропозицію, зроблену авторитетним тоном. Тож негативні прояви – це така реакція, така тенденція, де мотив знаходиться поза даною ситуацією [9, с. 54].

Дітей з негативними проявами відрізняє їх чутливість і вразливість. Основними рисами характеру таких дітей є егоїзм та самовдоволеність. Тому надмірна чутливість до всього, що стосується їх особистості, викликає реакцію протесту. Будь-яку критику і зауваження, несхвалення чи просто байдужість оточуючих вони сприймають як образу. А оскільки це може відбуватися достатньо часто, то дошкільники з негативними проявами, можуть виглядати як роздратовані й підозрілі. Вони, як правило, не здатні володіти своїми емоціями.

Традиційно, негативні прояви поведінки, неминуче виникаючі конфлікти з однолітками, поступово погіршують статус дошкільника. Дитина об'єктивно не спроможна бути колективістом, оскільки у неї втрачається уміння підкорювати особисте суспільному, зникає відповідальність перед колективом за себе і друзів тощо.

Негативні переживання, які виникають під час невдач, негативного досвіду поведінки, сприяють формуванню негативних якостей. Наприклад, пасивність може зумовлювати такі особистісні якості як байдужість та лінощі. Так поступово формується особистість важковиховуваної дитини. Причому вчинки дитини визначаються домінуючою негативною рисою характеру, яка підпорядковує собі інші якості, позитивні теж. Зазвичай дошкільник у такій ситуації прагне відійти від вимог, виконання яких потребує від нього значних зусиль. Одночасно він намагається знайти чи створити таке середовище, в якому б його егоїзм, недисциплінованість та інші негативні риси змогли б викликати підтримку оточуючих [6, с. 15].

Тож, на думку багатьох науковців, діти з негативними проявами у поведінці, як правило, неслухняні, невірні, часто нечутливі як до заохочень, так і до покарань. Їх відрізняють нестійкий настрій і неадекватна поведінка. З іншими дітьми вони деспотичні і владні. Багато з них уже в ранньому дитинстві виявляють холодну жорстокість та повну байдужість до потреб і страждань інших [2; 7; 10].

Аналіз психолого-педагогічних досліджень засвідчив, що не існує єдиної класифікації негативних проявів у поведінці дошкільників. Різні автори окреслюють їх по-різному. Узагальнення запропонованих багатьма дослідниками (Б. Баєв, Н. Верцинська, М. Галагузової, В. Ковалевська, А. Кочетов, І. Лембрик, А. Над'ярний, В. Оржеховська, О. Пилипенко, М. Савчин, Т. Титаренко, Т. Федорченко) класифікацій відхилень у поведінці дітей дає нам підстави виділити чотири найбільш характерні для дітей дошкільного віку групи порушень їх поведінки, своєрідні "корені поведінкових відхилень у майбутньому", а саме:

- негативні прояви поведінки, що зумовлені дефіцитом уваги;
- негативні прояви поведінки, що зумовлені кризами психовікового розвитку (кризами трьох та семи років);
- негативні прояви поведінки, що зумовлені неправильними типами виховання в сім'ї;
- негативні прояви поведінки, що зумовлені несприятливою адаптацією дитини до закладів дошкільної освіти та загальноосвітньої школи.

Обов'язковою умовою для формування негативних проявів у поведінці дітей, їх виникнення, закріплення в якості стійкої поведінкової реакції є неправильна позиція дорослого у вихованні, педагогічно недоцільне реагування в ситуаціях первинних проявів негативізмів.

А. Кочетов та Н. Верцинська вважають, що уже в дошкільному віці внаслідок неправильного виховання в сім'ї виникають помилки в поведінці дитини: невміння гратися з однолітками, спілкуватися з ними, формується неправильне ставлення до старших і до самого себе. У їх основі – невдачі в грі і

трудова дія, що зароджує невпевненість у собі, образливість, упертість і навіть агресивність та озлобленість. Дефіцит успіху в грі і дефіцит спілкування ведуть до викривлення психічного розвитку.

У молодшому шкільному віці продовжують діяти наслідки неправильного виховання в сім'ї та дитячому садку, зароджуючи нові явища: прагнення уникати неприємностей, пов'язаних з невдачами у навчальній діяльності і стосунках з оточуючими, наслідками чого можуть бути – неслухняність, істеричність, примхливість, нерішучість, пасивність [6, с. 18].

За результатами досліджень, у підлітковому віці негативна поведінка може зумовлювати не лише відставання у психічному розвитку, а й обмежувати життєвий досвід дитини. Помилки у поведінці дитини проявляються у безумовному наслідуванні нею вчинків окремих дорослих, невмінні діяти самостійно. Як наслідок – типові недоліки поведінки підлітків: забіякуватість, грубість, нестриманість, негативне відношення до навчання, негативізм, замкнутість, конфліктні стосунки з оточуючими [9].

В. Оржеховська та О. Пилипенко виділяють такі найтипівіші помилки сімейного виховання:

- дефіцит позитивного спілкування батьків з дітьми;
- відсутність у дорослих власних моральних позицій;
- така організація життя в сім'ї, яка не сприяє формуванню у дитини моральних навичок;
- незнання і нерозуміння батьками внутрішнього світу власної дитини;
- недобррозичливе, грубе ставлення дорослих до дитини [8, с. 59].

На думку Р. Кемпбела, якщо батьками задіяні фізичні покарання, то дитина повинна точно знати, за що її карають. Застосування таких загальних слів, як "поганий хлопчик", можуть травмувати самоповагу дитини і знизити її самооцінку; батьки мають бути обережними, щоб не завдати фізичної травми дитині; після покарання, продемонструвати свою любов через контакт очей, фізичний дотик, пильну увагу, щоб знову переконати дитину, що її насправді як і раніше щиро люблять [1, с. 148].

О. Корман для розуміння суті впливу особливостей виховання дитини в сім'ї на формування можливих відхилень у її поведінці пропонує використовувати класифікацію типів виховання дитини в сім'ї, що об'єднує чотири типи сімейного виховання:

- авторитарний, у межах якого констатується високий рівень вимог до дитини, що об'єктивно ускладнює її здатність задовольняти власні потреби;
- авторитетний, стратегія якого націлена на задоволення потреб дитини та передбачає високий рівень вимог до неї;
- індиферентний, за якого має місце низька здатність батьків задовольняти потреби дитини та, відповідно, низький рівень вимог, що висувуються до неї;
- дозволяючий, у межах якого здатність задовольняти потреби дитини висока, а рівень вимог батьків, що висувуються до неї низький [4, с. 23].

Нашу увагу привернула ще одна класифікація типів виховання дитини в сім'ї, яка може бути цікавою в межах досліджуваної проблеми. А. Корнієнко виділяє такі стратегії виховання дитини в сім'ї:

- безконтрольність: виховання, за якого відсутні увага та належний контроль з боку батьків. Поширений у родинах "бізнесменів", у неповних та неблагополучних сім'ях;
- надмірна опіка: виховання, що передбачає постійний контроль батьків за дітьми, культивування дисципліни і звітності, що, як правило, приводить до формування пасивної особистості дитини, яка не здатна приймати рішення самостійно;
- "попелюшка": тип виховання, що застосовується батьками до нелюбої дитини та виникає в сім'ях, де є хворі: інша дитина чи хтось із членів родини. Тому на здорову дитину делегується занадто багато обов'язків, з одночасним обмеженням уваги до неї. Внаслідок цього може формуватись астеничний (ослаблений) тип особистості дитини;
- дитина-"кумир": констатується у ситуаціях єдиної чи наймолодшої дитини в сім'ї, що формує особистість, яка погано переносить нестачу уваги до себе і готова привертати її в будь-який спосіб, добрими чи поганими вчинками. У стосунках з іншими людьми такі діти демонструють егоцентризм [5, с. 4–5].

У межах ще однієї класифікації, запропонованої В. Соколовою та Г. Юзефович, знаходимо характеристику п'яти типів сімейного виховання: гіперопікування, непослідовний, егоцентризм, прийняття, коперація.

До типів, що можуть негативно впливати на формування особистості дитини, зумовлюючи формування негативних проявів у її поведінці, науковці відносять гіперопікування, непослідовний, егоцентризм.

Гіперопікування – тип виховання, внаслідок якого у дитини формується стереотип поведінки слабкої і несамостійної особи, яка нічого не може без батьків. Таким дітям складно спілкуватися з однолітками, вони погано звикають до нових умов, дійсно, часто хворіють. Іноді, у відповідь на батьківське гіперопікування, у дитини, навпаки, може виникнути протестна форма поведінки, коли малюк намагається опиратися батьківським обмеженням, що призводить до численних конфліктів у сім'ї.

Егоцентризм – такий тип виховання нерідко застосовується у родинах, що виховують єдину дитину. Тому вона – основна мета у житті всіх членів сім'ї. Надлишок любові нічим не кращий за її дефіцит. Звикнувши до такої безумовної любові, з боку усіх дорослих, дитина зазвичай переживає справжній стрес і розчарування якщо не всі, хто знаходиться поряд готові просто так любити й обожнювати її.

Непослідовний – тип констатується у родинах, де є неузгодженість і непослідовність вимог до дитини з боку дорослих, які беруть участь у її вихованні. Внаслідок цього у дитини виникає незрозуміння того, чого ж від неї хочуть і вимагають батьки, адже система вимог і покарань постійно змінюється. Ось чому у дітей із таких сімей формується ситуативна самооцінка, за якої в одній ситуації дитина почувається успішною і сильною, а в іншій – невпевненою у собі і слабкою. Зазначені типи виховання, якщо вони є домінуючими, призводять до негативних виховних результатів [10].

Дослідники різних класифікацій зазначають, що, традиційно, рідко зустрічаються ситуації, коли може бути виділений якийсь один тип батьківської поведінки. Зазвичай у кожній родині має місце змішування декількох типів.

Чинниками негативних проявів у поведінці дитини, що зумовлені неправильним вихованням, Є. Сарапулова вважає: копіювання поведінки іншої людини; неправильну спрямованість родинного виховання; тривале перебування дитини наодинці зі складними для неї проблемами; невміння розподілити час та організувати своє дозвілля; відсутність інших шляхів для самоствердження і самореалізації; прагнення привернути до себе увагу; спроби розважитися [11, с. 17].

На виникнення таких проявів суттєво можуть впливати акцентуації характеру дитини. Особливості характеру дитини, як чинники можливих поведінкових відхилень давно привертають увагу психологів та педагогів.

В. Оржеховська і Т. Федорченко, спираючись на загально визнану в психології класифікацію акцентуацій характеру, вважають, що високу ймовірність у формуванні відхилень у поведінці дитини зумовлюють збудливий, епілептоїдний, шизоїдний, психастенічний, астенічний, істероїдний, емоційно-лабільний, гіпертимний типи. Особливості характеру можуть бути вродженими, але можуть формуватися і під впливом негативних факторів середовища [7, с. 89].

О. Кочетов встановив, що вже у дошкільному віці внаслідок неправильного виховання у сім'ї виникають помилки у поведінці дитини: невміння гратись із ровесниками, спілкуватися з ними, нешанобливе ставлення до дорослих, недооцінка або переоцінка власних можливостей. Їх основою є невдалі стосунки у грі й трудових діях, які породжують невпевненість у собі, образливість, упертість, агресивність, озлобленість. Дефіцит успіху у грі і дефіцит спілкування ведуть до деформованого психічного розвитку [6].

За результатами досліджень В. Татенка, до семи років у дитини вже проявляються такі складні новоутворення, як оцінка самого себе, самолюбство, а також протиріччя між сприйманням себе, ставленням до себе й оцінкою оточуючих, дорослих, однолітків. Уперше виникає внутрішня боротьба переживань. Новий спосіб життя, пов'язаний з початком шкільного навчання, виявляє суттєвий вплив на протікання кризи семи років і швидкість виходу з нього. Відбувається переоцінка цінностей, формується нове ставлення до оточуючого світу і природної регуляції поведінки. Провідною діяльністю стає не гра, з захопленістю самим її процесом, а навчання – своєрідна систематична напружена праця. Велику роль у цей період відіграє емоційна сфера дитини, яка перебуває у стані формування, і може як допомогти у становленні особистості, так і гальмувати її розвиток. Переживання негативних емоцій дитиною найчастіше пов'язане з близькими дорослими і є наслідком їх ставлення до дій дитини негативного чи позитивного характеру [13].

Для батьків важковиховуваних дітей характерними є невміння правильно використовувати методи виховання, зокрема, заохочення і покарання. Такі батьки рідко заохочують дитину за гарну поведінку, часто неправильно і непослідовно реагують на негативну поведінку. Вони занадто багато уваги приділяють тільки негативним вчинкам дітей, не розуміючи, що часом негативна поведінка дитини викликана її пошуком уваги з боку батьків. Приділяючи такій поведінці багато уваги, батьки закріплюють її у дитини [13, с. 132].

Спроби дорослих пришвидшити виправлення негативних рис дитини за допомогою окремих дій, не змінюючи усієї системи виховання є, як правило, неефективними. Саме у власних педагогічних помилках треба шукати батькам чинники негативних проявів у поведінці їх дітей [39, с. 165].

Таким чином, проаналізувавши найбільш поширені негативні прояви у поведінці дошкільників, ми з'ясували, що вагомими чинниками їх виникнення є неправильні типи сімейного виховання; втрата значною кількістю батьків здатності виховувати власних дітей. Вивчили різні класифікації неправильних типів виховання в сім'ї: авторитарний, авторитетний, індіферентний, дозволяючий (за О. Корман); безконтрольність, надмірна опіка, "попелюшка", дитина-"кумир" (за А. Корнієнко); гіперопікування, егоцентризм, непослідовність, прийняття, кооперація (за В. Соколовою та Г. Юзефович). Визначили їх роль у виникненні негативних проявів у поведінці дітей як початкового етапу формування у майбутньому стійких поведінкових відхилень.

Література

1. Кемпбелл Р. Как на самом деле любить детей / Р. Кемпбелл. – М. : Знание, 1992. – 190 с.
2. Колесіна Т. Є. Особливості виховання дітей старшого дошкільного віку, схильних до негативних проявів у поведінці : автореф. дис. канд. пед. наук / Т. Є. Колесіна. – К., 1997. – 157 с.

3. Кононко О. Соціально-емоційний розвиток особистості в дошкільному закладі: навч. посіб. для вищ. навч. закладів / О. Кононко. – К. : Освіта, 1998. – 255 с.
4. Корман О. Програма курсу "Школи батьківства" / О. Корман. – К., 2007. – 245 с.
5. Корнієнко А. Не сотвори собі кумира. Про найпоширеніші помилки у вихованні дітей та способи їх виправлення // Ваше здоров'я. Медична газета України. – 2004(829). – С. 4–5.
6. Кочетов А. И. Работа с трудными детьми / А. И. Кочетов, Н. Н. Верцинская. – М., 1986. – 160 с.
7. Оржеховська В. М. Профілактика девіантної поведінки неповнолітніх: навч. посіб. / В. М. Оржеховська, Т. Є. Федорченко. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2008. – 376 с.
8. Оржеховська В. М. Превентивна педагогіка: навч. посіб. / В. М. Оржеховська, О. І. Пилипенко. – Черкаси: Вид. Чабаненко Ю., 2007. – 284 с.
9. Пихтіна Н. П. Профілактика та соціально-педагогічна робота з дітьми девіантної поведінки: навч.-метод. посіб. / Н. П. Пихтіна, Р. Г. Новгородський. – Ніжин, 2007. – 240 с.
10. Подласый И. П. Курс лекций по коррекционной педагогике: учеб. пособие для студ. сред. спец. учеб. заведений / И. П. Подласый. – М.: Гуманит. изд. центр Владос, 2003. – 352 с.
11. Сарапулова Є. Дитина вередує. Чому? / Є. Сарапулова // Дошкільне виховання. – 2001. – № 2. – С. 17–19.
12. Северина Л. В. Особливості розвитку і виховання дитини у 6 років / Л. Северина. – Харків: Торсінг, 2003. – 64 с.
13. Титаренко Т. М. Такие разные дети / Т. М. Титаренко. – К.: Рад. шк., 1989. – 144 с.